

Nedan författat av Hannah Schill, antikvarie Kalmar läns museum

Kort historik

Åby, socken ligger i Växjö stift i Kalmar kommun. Socknen består av en småbruten, öppen odlingsbygd på kustslätten med mer glesbebyggd skogsbygd västerut.

Ca 80 fornlämningar är kända. Kyrkan byggdes 1774-76 och ersatte en romansk stenkyrka. Den är uppförd i sten och består av långhus med smalare halvrunt kor i öster och torn i väster, sakristia i norr och sammanbyggt kapell i söder. Tornet byggdes om 1863. Altaruppsatsen härrör från 1648. På kyrkogården finns en medeltida tiondebod av sten.

Ortnamnet (1318 Aby) är övertaget från kyrkbyn och betyder gården/byn vid ån.

Källor

ATA Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet.

KLM Kalmar läns museums arkiv.

KB Kyrkobyggnader 1760-1860.

BoÅ Boken om Åby utgiven av Åby hembygdsförening.

De nedan redovisade uppgifterna utgör en sammanfattning av redovisad litteratur och genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkobyggnadens historia.

År	Händelse	Källa
1774-76	Kyrkan började uppföras -74 och användes för första gången den första advent samma år. Byggmästare var Niclas Hindric Berg (1740-1811) Kalmar. Arkitekt var C. F. Adelcrantz vars ritningar bara följdes till del.	ATA Top.ark
1775	De tre klockorna hängdes upp i tornet. Wisteniusorgeln tillverkad år 1749 överflyttades från den gamla kyrkan.	Top.ark. BoÅ
1776	Kyrkan invigdes den 18:de juni av biskop C. G. Schröder. Orgelbyggare Anders Wåhlander började renovera Wisteniusorgelverket från 1749. Arbetet avslutades 1777.	ATA BoÅ
1784	Stentavlan med Ulfkous och von Groots vapen sattes upp ovanför entrén till kapellet som då var belägen i öster.	Top.ark
1786	Predikstolen tillverkad av Jonas Berggren inköptes till kyrkan och ersatte då en äldre predikstol gjord 1649 vilken överflyttats från den gamla kyrkan.	ATA
1829	En glasad vägg sattes upp mellan kapellet (även kallat grevekyrkan) och kyrkorummet.	Top.ark
1863	Det i väster befintliga tornet ansågs för lågt varför det påbyggdes och försågs med lanternin. Detta gjordes av byggmästare A. Cronwall efter ritning (gjord 1861) av arkitekt Albert Törnqvist. Den ursprungliga ritningen gjordes av G. Lindholm i Kalmar och sändes till ÖIA som alltså lät göra en ny ritning. Genom Törnqvist ritning	ATA BoÅ

	kom tornet att likna tornen i Alböke och Sandby på Öland vilka också är ritade av honom.	
Slutet av 1800-talet	Kyrkan försågs med kaminer.	BoÅ
1907-08	<p>Yttermurarna putsades om och yttertakens ekspån ersattes med skiffer.</p> <p>Interiört målades kyrkan om och innerväggarna försågs med en arkitektonisk indelning som skulle ge en illusorisk bild av en taklistburen av pilastrar på en hög sockel. På taklisten vilade i sin tur gördelbågar som bar upp valvet vilket var indelat i mindre fält. Dessa dekorationer fanns kvar fram till 1932.</p> <p>Kapellet i söder togs över av församlingen och omvandlades till begravningskapell. Ritningar finns som visar på en sänkning av golvbjälklaget, en igensättning av den östra entrén samt en ny entré till både gravkor och kapell i väster.</p>	ATA BoÅ
1931	Bemålade fönster med motiv ur passionshistorien, komponerade av konstnär Oskar Brantenberg, Stockholm skänktes till kyrkan och insattes i korets fönster.	ATA
1931-32	<p>Kyrkan renoverades efter ritningar av J. Fred. Olson (stadsarkitekt i Kalmar):</p> <p>Kyrkan försågs med central varmluftsuppvärmning.</p> <p>Golvet i koret höjdes ca 45 cm. och försågs med en bred trappa från långhuset. Trappan flankerades på var sida av en skuren obelisk i trä ritad av J F Olson, skulpterad av Teodor Karlsson, målad av Sven Wahlgren och försedd med en månguddig stjärna för belysning.</p> <p>I korets golv inlades en gravhäll av medeltida ursprung från den gamla kyrkan (i något tidigare skede hade stenen blivit utforslad ur kyrkan och placerad som fotsteg utanför kyrktrappan).</p> <p>Predikstolen, altartavlan samt flera oljemålningar konserverades av konservator Sven Wahlgren, Växjö.</p> <p>Altaruppsatsens ursprungliga färger togs fram och bättrades.</p> <p>Långhusets fyra bänkkvarter minskades i storlek och nybyggdes helt invändigt. Dessa nya bänkar levererades av Bäckebo möbelfabrik, Nybro. Dörrar och skärmar bevarades.</p> <p>Bänkarna målades i blågrått efter dess ursprungliga kulör.</p> <p>I bänkkvarteren inlades ett isolerat trägolv på det befintliga tegelgolvet.</p> <p>Golvet i gångarna och koret bestod av kalkstensplattor som omlades i cement.</p> <p>Fönstren i långhuset försågs med innanfönster med blyinfattat antikglas.</p> <p>Kapellets valv revs och sänktes kraftigt, till och med under långhusets nivå. Glasväggen mellan kyrkorummet och kapellet togs bort och ersattes med ett nytt med blyinfattade rutor i den övre delen.</p> <p>För bildande av vindfång insattes nya dörrar i den södra och den västra entrén och den yttre dörren i den senare flyttades ut i vapenhuset.</p> <p>I taket sattes alla takfönstren igen utom de över läktaren igen.</p>	ATA

	<p>Taket belades med ny kalkrappning och målades liksom väggarna i en ljus, gulaktig ton, något mörkare i absiden.</p> <p>12 st. lampetter skurna i trä tillverkades av konstnär Arvid Källström, Påskallavik.</p> <p>Läktaren ombyggdes och sänktes ca en meter, även den gamla läktarbröstningen byggdes om något och målades i blågrått efter dess ursprungliga kulör.</p> <p>Ny orgel installerades bakom den befintliga orgelfasaden som renoverades. Orgeln tillverkades av Åkerman och Lund, Sundbyberg. Kolonner och läktartrappor med bröstningar byggdes nya. Trapporna panelades på undersidan och till stegen användes ek. Pelarna skulpterades av Arvid Källström.</p> <p>Predikstolen försågs med en duva, även denna av Källström.</p> <p>Trappan från läktaren till tornet lades om.</p> <p>I sakristian lades nytt golv.</p> <p>Torntrappan i vapenhuset togs bort och vapenhusets tak laserades i brunt.</p> <p>Ytterdörrarna till bägge entréerna kopparkläddes, nya trappor i granit lades vid de södra och de västra entréerna.</p> <p>Kapellets trappa från den ursprungliga entrén i öster till kyrkogården togs bort.</p> <p>Taket på tiondebodens södra sida omtäcktes med handklivet, tjärat ekspån och taket tjärades i sin helhet.</p>	
1931-32	<p>I samband med de grävningar som gjordes för värmekanaler etc. genomfördes undersökande grävningar:</p> <p>Vid grävningarna påträffades murarna efter den föregående kyrkan. Murarnas sträckning överensstämde med den bild Frigelius ritade av den gamla kyrkan år 1746.</p> <p>Längst i öster påträffades den gamla kyrkogårdsmuren. Längre i väster hittades därefter murar som tillhörde den gamla kyrkan.</p> <p>Man fann ett fragmentariskt bottenskikt av koret och absiden.</p> <p>Långhusets vägg visade sig ligga i den nuvarande kyrkans sydvägg. Även ett parti av den norra korväggen blottades. Mot denna stötte en svagare mur som sannolikt tillhört sakristian.</p> <p>Utanför kyrkans södra mur påträffades grundrester som sannolikt härrörde från det gamla vapenhuset</p> <p>Den gamla kyrkans utsträckning i väster kunde dock inte konstateras.</p>	ATA
1935	<p>Kyrkans fyra epitafier placerades åter i kyrkan efter att under många år ha varit deponerade på Kalmar läns museum.</p>	ATA
1936	<p>Oljemålningarna från 1600-talet som då hängde i kapellet konserverades av Sven Wahlgren.</p> <p>En strålgloria målades på kalkgrunden i kyrkas absid. Målningen gjordes kring en redan befintlig trekant med allseende öga och utfördes av konstnär Oskar Brantenberg, Stockholm.</p>	ATA
1949	<p>Kyrkan fick ett nytt altare.</p>	Top.ark
1956	<p>En taklist, ritad av J. Fred. Olson uppsattes i kyrkan.</p>	Top.ark

	Kyrkans stengrund renhöjgs från puts	
1959	Sakristians tak och väggar målades om Ett nytt golv av ekstavsparkett lades i sakristian. Skrudskåpet på sakristians västra vägg ombyggdes helt och utvidgades. Sakristians entré mot kyrkogården byggdes om och försågs med toalett. Piscina av huggen kalksten inmurades i sakristians vägg. Series pastorum flyttades från sakristian till tornet liksom två putti. Vinden dammsögs och valvet täcktes med stenullsmattor.	ATA
1961	Orgelverket byttes ut mot ett nytt med 19 stämmor tillverkat av Olof Hammarberg	BoÅ
1970	Kororgel installerades men togs bort på 1990-talet då den återtog av orgelbyggaren.	BoÅ
1972-1974	Kyrkan renoverades och ombyggdes efter ritningar av Gösta Gerdsjö: Läktaren underbyggdes och i de nya utrymmena inreddes kapprum, brudkammare, Mariakapell och wc. Långhusets bänkkvarter minskades med tre bänkrader i varje kvarter. Väggarna putslagades och taket vävklistrades. Innanför ytterdörrarna placerades nya dubbeldörrar. De befintliga järnfönstren sågs över. Det östra fönstrets (sannolikt fönstret i kapellet) stora nisch murades delvis igen med lättbetongblock. Nya innanfönster med rökfärgat glas sattes in (sannolikt gäller det kapellet och i utrymmena i läktarunderbyggnaden). Kapellets golvnivå höjdes i nivå med långhusets.	ATA Top.ark.
1977	Fasadrenovering gjordes av Atrio arkitektkontor, Kalmar: Långhuset utom absiden försågs med hängrännor. Befintliga hängrännor och stuprör på torn och sakristia byttes. Fasaderna gavs en ny grov slätputs som blästrades slätare och avfärgades med kalkfärg. Fönster, portar och smide ommålades lika befintligt.	ATA Top.ark
1997	Interiör renovering genomfördes: Väggarna putslagades och övrig inredning målades. Vid ommålningen användes kyrkans ursprungliga färgsättning som utgångspunkt och den nya färgsättningen gjordes i klart blått, guld och gulbrunt. Samtliga fönster renoverades och målades. En viss komplettering och justering gjordes av kyrkans golv då inblåsningsgaller från tidigare värmesystem sattes igen. Kapellet fick nytt trägolv och inblåsningsgallret byggdes igen. Fönstren i kyrkans takkupor återöppnades och isolerades. Vindsbjälklaget isolerades. Delar av kyrkans inredning konserverades. Stolpbelysning installerades utanför kyrkan. Vid renoveringen gjordes en enkel färgundersökning av bänkarna som visade på sex olika färglager.	ATA Top.ark
2005-06	Interiör renovering av kapellet genomfördes efter förslag av Margit	ATA

	<p>Westerlund:</p> <p>Väggarnas puts togs ned ända till murverket som putsades om med kalkputs och ströks med kalkfärg.</p> <p>Taket målades om.</p> <p>Golvet slipades och oljades med vitolja.</p> <p>Altaret målades i grått</p> <p>Snickerierna målades med linoljefärg, lika befintligt.</p> <p>Vid renoveringen återfanns i rader av träpinnar instuckna i murverket i lodräta rader i området innanför det nuvarande dörrpartiet mot kyrkorummet. Möjligen utgör de spår av den tidigare glasavskiljningen mellan kyrkorummet och kapellet. Längs kapellets östra vägg fanns en utskjutande klack. När murverket frilades framkom att det översta skiktet av klacken var lagt med tunna tegel, möjligen golvtegel.</p> <p>Brandlarm med linjerökdetektor installerades</p> <p>Bergvärme installerades.</p>	Top.ark
--	---	---------

Övergripande kulturhistorisk bedömning

Generella värden

Som alla andra kyrkor byggda före utgången av år 1939 skyddas Åby kyrka genom Kulturminneslagen (SFS 1988:950). Lagskyddet är ett uttryck för att dessa kyrkor anses ha ett högt kulturhistoriskt värde. Det är inte enbart kvalitativa, estetiska eller historiska egenskaper som tillmäts värde, utan också symboliska och ickemateriella. Varje kyrka utgör ett lokalt kulturarv för sin bygd och är ofta bland de äldsta byggnaderna i socken. Kyrkorna har generella värden, d v s sådana som är gemensamma för alla kyrkor. I skriften ”Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning av kyrkor”, utgiven av Riksantikvarieämbetet, ges exempel på sådana värden och karaktärsdrag. Kyrkan och kyrkomiljön är karaktärsskapande för bygden, ett landmärke och en orienteringspunkt i landskapet. Den är en symbol för trygghet, kontinuitet och förankring i tillvaron. Det lagliga skyddet omfattar kyrkobyggnadens exteriör och interiör, dess inventarier samt kyrkogården med dess byggnader och fasta anordningar.

Bakgrund

De tidiga kristna församlingarna som bildades i trakten var belägna vid kusten. Till dessa kustförsamlingar sökte sig även människorna från inlandet och socknarna kom att sträcka sig ganska långt från kyrkan och in ilandet vilket medförde att många församlingsbor fick lång väg till kyrkan. Detta ledde så småningom till att det i de mest perifera delarna av socknarna byggdes kapell. Dessa kapellförsamlingar kom så småningom att bryta sig ut och bilda egna församlingar.

Åby socken är en av dessa tidiga kustsocknar och både socknen och kyrkan omnämns redan år 1318. Den sträckte sig då från Kalmarsund till Kronobergs län och innefattade även Bäckebo. Bäckebo blev dock kapellförsamling och bröts ut som egen socken år 1733.

Dagens kyrka i Åby har sannolikt föregåtts av två kyrkor på platsen. Av den första träkyrkan finns inga spår. Men en nu förkommen runsten skall ha vittnat om att det fanns kristna familjer i trakten redan på 1000-talet. Den andra kyrkan var uppförd i sten och byggdes troligen i början av 1200-talet.

Den äldsta bilden av kyrkan i Åby är en teckning ritad av Rhezelius från mitten av 1600-talet. År 1746 finns ännu en avbildning gjord av Frigelius. På den senare består kyrkan av ett långhus med ett lägre korparti med halvrund absid. Tornet skall ha varit 80 alnar vilket i så fall var ett av de allra högsta tornen i denna del av landet. Eventuellt kan detta torn ha uppförts som försvarstorn redan på 1100-talet.

Åby hörde till de mer förmögna socknarna i stiftet men både kyrkan och prästgården brändes under kriget 1611-12 och i samband med detta försvann de flesta av kyrkans inventarier. Kyrkan reparerades och både den och tornet stod ända fram till 1774 då de revs för att ge plats åt den nya kyrkan.

I mitten av 1700-talet hade behovet av en större kyrka blivit stort och församlingen sände in en ritning gjord av en lokal byggmästare till kungl. Maj:t. (och därmed överintendenten). Överintendentens uppgift var bl.a. att hålla uppsikt över det offentliga byggandet. Vid den här tiden var det C. F. Adelcrantz som innehade överintendentensposten. Adelcrantz var överintendent mellan 1767 och 1795 och en av det svenska 1700-talets centralgestalter inom arkitektur och konstliv, med bl.a. fullbordandet av Stockholms slott i verksförteckningen.

Adelcrantz lät sig inte nöja med det insända förslaget och gjorde istället själv nya ritningar (att Adelcrantz själv tog sig an ritandet av en sockenkyrka kan ha hängt samman med att de adliga släktena Ulvenklou och von Grooth bodde i socknen). Dessa ritningar (daterade 1769) kom med några, ganska tongivande, avvikelser att följas då kyrkan uppfördes år 1774.

Det första lokala ritningsförslaget hade Ryssby kyrka som förebild och trots att förslaget förkastades har byggnaden flera drag från det. En av avvikelserna från Adelcrantz ritning är kapellet även kallat grevekoret på kyrkans södra sida. Ägarna på Björnö hade sedan 1600-talet haft en enskild murad grav på kyrkogården. Då arbetet med den nya kyrkan började planläggas gjordes från släkten Ulvenklou på Björnö anspråk på att det för deras räkning i förening med kyrkan skulle byggas ett gravkapell. Detta resulterade i att de som enskilda personer blev ägare till och disponerade en del av Åby kyrka under lång tid.

Kyrkomiljön

Åby kyrka och kyrkogård ligger i västra utkanten av Läckeby samhälle. Söder och väster om kyrkan breder jordbruksmarker ut sig. Precis utanför kyrkogården i väster ligger den före detta prästgården, byggd 1805. Prästgården används numera som församlingsgård. Intill det gula, tvåvåningshuset i trä ligger fortfarande ladugårdsbyggnaderna, från 1882, kvar. Idag är ett museum inrett i den ena byggnaden. Skolan vid kyrkan byggdes 1852. Mitt för skolan låg kyrkstallarna, byggda av herrgårdarna Svartingsborg, Björnö och Stäflö. Redan 1865 finns uppgift om att kyrkstallarna var illa skötta. De försvann dock inte förrän i början av 1900-talet. Dagens skola ligger sydost om kyrkan på andra sidan vägen och uppfördes 1954. Förr gick vägen till Stockholm precis utanför kyrkogårdsmuren i söder. Läckeby samhälle är idag en populär förort till Kalmar.

Åby kyrka är belägen på en mindre höjd och har genom detta ett mycket vackert och dominerande läge. Ett par hundra meter norr om kyrkan sträcker sig en ås som bildar bakgrund till kyrkomiljön. Söder och österut öppnar sig en bördig slätt genomskuren av Åbyån och dess dalgång. Platsen var idealisk för bosättning redan under förhistorisk tid och flera fynd visar att området kring kyrkan har utnyttjats kontinuerligt från stenålder till idag. Kyrkogården har utvidgats i flera omgångar på ett sätt som givit den tydliga årsringar. Den omges av en kallmur av sandsten och granit vars äldsta delar är motfyllda på insidan, något som är vanligt för denna del av Småland. I äldre tider var kyrkogården mindre men muren högre och längs den södra muren löpte landsvägen som även gick förbi tiondeboden från 1100-talet. Delar av den gamla muren ligger idag som terrassmurar i norr och söder och tiondeboden står ännu kvar på kyrkogården.

Till miljön har även hört inte mindre än två klockstaplar. År 1757 brann dock den ena ner. Den byggdes upp igen och revs sedan i samband med byggandet av den nya kyrkan 1774. Den östra stapeln revs året efter.

Kyrkan ligger i en sammanhållen och rik kyrkomiljö bestående av bl.a. en stor påkostad prästgård, flera generationers skolbyggnader, den första från 1800-talet, och tiondebod från medeltiden. Sammantaget ger miljön en bild av kontinuitet och stark ekonomi.

Kyrkobyggnaden

Exteriör

Kyrkan uppfördes med ett långt och brett långhus till vilket ett mycket lågt torn slöt sig. Detta torn ansågs dock så småningom för lågt och höjdes 1863. Att kyrkan försågs med torn kan delvis ha sin grund i en kunglig förordning från 1759 vilken (för att spara virke) statuerade att man istället för fristående klockstaplar i trä skulle bereda plats för klockorna i tornen.

Adelcrantz ritade den nya kyrkan utan torn men föreslog samtidigt församlingen att lägga grunden till ett västtorn då han ansåg den befintliga klockstapeln vara i dåligt skick. Kyrkan uppfördes dock med torn, ett torn som 1863 byggdes på och försågs med lanternin. Den senare tillkomna tornhuvuven ansluter väl till långhustes nygotiska stildrag trots att detta är nära hundra år äldre än tornhuvuven.

Östgaveln, som av Adelcrantz ritats rak, fick vid byggandet en svagt absidial rundning. I norr och söder placerades symmetriska utbyggnader i form av sakristia och ett kapell med gravkor för adelsfamiljen på Björnö. Inte heller detta kapell fanns med på Adelcrantz ritning. Till kapellets sydöstra hörn ledde från kyrkogården en hög trappa med dörr över vilken det Ulfvenkouska och von Groothska vapnen var placerade. Tvärtemot Adelcrantz intentioner fick kyrkan ett brutet tak med takkupor. Det mest påfallande i exteriören blev dock de gotiskt spetsbågiga fönstren, en utformning som för tiden är mycket ovanlig men som återfinns i ytterligare ett par av Adelcrantz kyrkoförslag. Den gotiska stilen hör ursprungligen till medeltiden och omhuldades av Johan III som en speciell ”kyrkostil” (ex. Jacobs kyrka i Stockholm) en vurm som delvis togs över av Adelcrantz.

De spetsbågiga fönstren i Åby kyrka är det äldsta exemplet på nygotik i gamla Kalmar stift. Genom Adelcrantz ritningar är Åby kyrka även den första kyrkan i det gamla Kalmarstiftet (detta stift fanns från 1678 till 1915 då det uppgick i Växjö stift) som förbinds med ett stort arkitektnamn och blev också stiftets första större, moderna kyrka. Det måste dock sägas att kyrkan utfördes mycket fritt efter Adelcrantz ritningar och att flera av dess karaktäristiska drag (så som tornet, kapellet, det brutna taket, takfönstren och det absidiala koret) inte återfinns på hans ritningar.

Kyrkan byggdes strax innan den nyklassicistiska stilen hade slagit igenom och uppvisar flera för sin tid originella stildrag där de spetsbågiga fönstren är ett. Ett annat, för kyrkan ovanligt inslag är takkuporna vilka med sina ovala fönster snarast kan hänföras till barockens oxögon. Även det brutna taket är ovanligt för länet. Kapellet som bildade en mot kyrkorummet öppen ”herrskapskur”, för adelsfamiljen på Björnö var dock ett relativt vanligt element i nyuppförda eller ombyggda kyrkor i de östra delarna av landskapet vid denna tid.

Kyrkans breda långhus och dess ursprungligen låga torn gav och ger den vissa likheter med en grupp kyrkor som byggdes under andra delen av 1700-talet i det gamla Kalmarstiftet. De har alla, den nu brunna, Ryssby kyrka (1749-50) som förebild och kännetecknas av att de vanligen är tornlösa, har ett kort, brett långhus under ett högt, brant sadeltak eller undantagsvis brutet tak.

Kyrkan har en i grunden nyklassicistisk utformning och är uppförd i den gustaviansk stil. Det brutna taket är typiskt för den gustavianska stilen och den i grunden nyklassicistiska utform-

ningen är utbroderad med tillbyggnader (kapell och sakristia), brutet tak med takfönster och spetsbågiga fönsteröppningar med nygotiska järnbågar. Exteriören är välbevarad och behåller sin karaktär med stora linjer och ytor putsade i en och samma kulör i kombination med de ovanstående egenheterna.

Genom sitt välbevarade exteriöra uttryck, sina för länet ovanliga drag, sin del i den tidiga nyklassicistiska kyrkostilens utformning och sin namnkunnige arkitekt har kyrkans exteriör ett stort kulturhistoriskt värde.

Interiör

Den äldsta delen i kyrkans interiör är den i korgolvet placerade gravsten av röd öländsk kalksten med inskrift och majuskler från 1300-talet. I den gamla kyrkan var denna sten placerad framför altaret. När den nya kyrkan byggdes kom dock stenen att placeras som trappsten utanför kyrkans västra entré. Vid renoveringen 1932 togs den åter in i kyrkan och gavs dagens placering.

Kyrkans interiör har under åren genomgått ganska stora förändringar. Av dess ursprungliga utformning kvarstår bänkkvarterens inramning (dörrar, gavlar, skärmar) liksom dess indelning i fyra från väggarna fristående kvarter. Ursprungligen täcktes kyrkan med ett flackt, gipsat brädvalv som utan listverk mjukt övergick i väggarna på ett sätt som är karaktäristiskt för Carl Hårlemans arkitektur. Takets karaktäristiska, korgbågiga form kvarstår men har idag en kraftig, profilerad taklist som tillkom 1956 (ritad av J. Fred. Olson). Denna förändring av interiören påverkar upplevelsen av rummet och förtar något av den sammanhållna helhet som det icke avdelade taket gav.

Läktarbröstningen är sannolikt ursprunglig men läktaren flyttades ned ca en meter vid renoveringen 1932 då den även skall ha byggts om. Denna nedflyttning medförde att motivet med dubbla läktartrapporna och en hög dörröppning med överljus i kyrkans västra del försvann och ersattes av en sänkt läktare med inbyggda trapplopp.

Den bakre delen av kyrkan präglas förutom av läktarbröstningen och orgelfasaden (vilka båda representerar kyrkans ursprungliga utformning) även av den läktarunderbyggnad som gjordes på 1970-talet efter ritningar av arkitekt Gösta Gerdsjö. En läktarunderbyggnad som även medförde att en del av kyrkans ursprungliga inredning i form av sex bänkrader i kyrkans bakre del, togs bort. Gerdsjö (1904-1989) kom till Kalmar från Göteborg 1936, var verksam i Kalmar till sin pension och gjorde under sina år ritningar till ett otal kyrkoombyggnader liksom profana ny- och ombyggnader.

Läktarunderbyggnaden är som sådan ett från mitten av 1900-talet allt vanligare tillskott i kyrkorummen. I Åby kyrka har i läktarunderbyggnaden beretts plats för de absolut vanligaste utrymmena som kapprum, brudkammare, andaktsrum och wc. Underbyggnadens väggar har givits en utformning där det skivmaterial de är klädda med tydligt redovisas genom att skarvarna fungerar som dekorelement. Detta gör att underbyggnaden tydliggörs som en egen kropp i kyrkorummet. Underbyggnaden är dock utformad på ett sätt som låter fyra av de pelare som bär upp läktaren och som Arvid Källström gav dagens utformning på 1930-talet, stå fritt i rummet.

Predikstolen tillkom år 1786 och är tillverkad av Jonas Berggren i stor överensstämmelse med de ritningar som Adelcrantz gjorde i samband med ritningarna till kyrkan. Duvan i ljudtaket tillkom dock vid renoveringen 1932 och är utförd av Arvid Källström. Predikstolen är utförd i klassicistisk stil och försedd med rik dekor i form av skulpterade, förgyllda moln och änglar. Dessa moln och änglar är utförda i en för Berggren typisk stil som närmast kan hänföras till rokokon. Jonas Berggren utförde från år 1740 ett stort antal altaruppsatser och predikstolar i Småland och på Öland. Berggrens kom genom sin personliga stil att prägla många kyrkomiljöer i Småland och på Öland under 1700-talets senare del.

Renoveringen som gjordes på 1930 talet, efter ritningar av J. Fred Olson. Olson (1870-1947) tillträdde 1904 som Kalmars första stadsarkitekt. Han var verksam i 33 år, fram till 1937 och under perioden kom han att dominera byggandet i staden. I texten *63 år med två stadsarkitekter i Kalmar* av Ulf Liedström berättas att J. Fred Olson signerat ritningarna till omkring 70 % av alla hus som byggdes i Kalmar mellan 1904 och 1937. Bland de offentliga byggnaderna kan nämnas Nisbetska flickskolan, elverket, gamla varmbadhuset, församlingshuset vid Esplanaden och Sankt Olofs kapell i Trekanten.

Den renovering som gjordes av J. Fred. Olson i Åby kyrka på 1930-talet har gjort stora avtryck i interiören. Korets golvnivå höjdes i förhållande till långhusets och en trappa som sträckte sig över större delen av kyrkorummets bredd byggdes mellan långhus och kor. Trappan kom att flankeras av två obelisker ritade av J F Olson, skulpterade av Teodor Karlsson och målade av Sven Wahlgren, med skuren ornamentik och belysning i den övre delen.

Obeliskerna har ett formspråk som även förekommit i andra kyrkor vid tiden (jämför t.ex. ljusbärarna i Ålems kyrka ritade av Pauli från slutet av 1920-talet). Även smidesracket vid sidan om obeliskerna är ritat av Olson och tillkom liksom glasmålningarna i koret formgivna av O. Brantenberg vid 1930-talets renovering. Altarringen är sannolikt är ursprunglig, bildar med absidens rundning en jämn oval och står som pendang till läktarbröstningens mittparti. Senare under 1930-talet tillkom även strålglorian i korets absid också den utförd av Brantenberg. Altaret är från slutet av 1940-talet och ritades av arkitekt K. M. Westerberg, Stockholm.

Långhusets spetsbågiga fönsteröppningar liksom dess takfönster är samtliga ursprungliga medan innerbågarna med blyinfattat antikglas i fasadens fönster är från 1930-talet. I samband med bytet av fönsterbågar togs glasväggen från 1829, mellan kyrkorummet och kapellet, bort och ersattes med dagens dörrparti med blyinfattade rutor i den övre delen. I samband med denna renovering tillkom även vindfången i söder och väster. Dagens dörrar är dock tillverkade på 1970-talet.

Långhusgolvet är till största delen ursprungligt men omlagt på 1930-talet, framför koret där det tidigare fanns galler för varmluft har det dock kompletterats. Det isolerade förhöjda trägolvet i bänkkvarteren härstammar dock sannolikt från 1930-talets renovering.

Vapenhuset har en mycket enkel utformning med brunlaserat tak, vita slätputsade väggar, sannolikt ursprunglig port och fönsterbågar samt glasat, grönmålat dörrparti från 1970-talet. Dagens utseende tillkom vid renoveringen 1932 då torntrappan togs bort och taket laserades brunt och dörr sattes in mot kyrkorummet för bildande av vindfång.

Sakristian i norr har en enkel interiör som till stor del upptas av en liggförvaring för textilier samt en trappa till predikstolen. År 1932 lades ett nytt parkettgolv in och 1959 byggdes entrén mot kyrkogården om och försågs med toalett. I samband med detta byggdes skrudskåpet på sakristians västra vägg om helt och utvidgades och en piscina av kalksten inmurades i den östra väggen. Även skåpet för ytterkläder ser ut att vara senare tillkommet medan dörrarna till entrén, kyrkorummet och predikstolen sannolikt är ursprungliga.

Kapellet i söder upptog ursprungligen två våningar. Den nedre våningen användes som gravkor för familjen på Björnö medan den övre, vars golv idag ligger i nivå med kyrkans men ursprungligen låg högre, användes av björnöfamiljen som kyrkbänk vid gudstjänsterna. Ritningar finns från 1908 då kapellet övertogs av församlingen och gjordes om till begravningskapell. Dessa ritningar visar på en sänkning av golvbjälklaget, ett borttagande av väggen i söder som avdelade trappan från rummet, en igensättning av den östra entrén samt en ny entré till både gravkor och kapell i väster. Vilka av dessa förändringar som genomfördes är oklart.

Sidan mot kyrkan var ursprungligen öppen men avskiljdes 1829 med en vägg, till största delen bestående av glas, och väggarna pryddes med oljemålningar över bibliska ämnen. Vid

renoveringen 1932 revs den nedre våningens valv, golvet sänktes under långhusgolvets nivå och mot kyrkorummet insattes ett nytt (dagens) dörr- och glasparti. På 1970-talet höjdes golvet igen till dagens nivå. Vid renoveringen 2006 återfanns i området innanför det nuvarande dörrpartiet mot kyrkorummet, rader av träpinnar instuckna i murverket i lodräta rader. Möjligen utgjorde dessa spår av den tidigare glasavskiljningen mellan kyrkorummet och kapellet. Längs kapellets östra vägg finns en utskjutande klack som möjligen är en rest av en tidigare golvnivå. När murverket frilades vid renoveringen 2006 framkom nämligen att det översta skiktet av klacken var lagt med tunna tegel som skulle kunna vara golvtegel. Vid samma renovering framkom även att fönsternischerna blivit kraftigt förminskade i nederkant vilket sannolikt skett vid insättandet av dagens innerbågar på 1970-talet.

Kyrkorummets färgsättning härstammar från renoveringen 1997 och har tagit den ursprungliga färgsättningen som utgångspunkt men gjorts betydligt mer kulört och givits ett annat uttryck.

Inventarier

Den gamla kyrkan förstördes av brand år 1611 och många av dess inventarier förstördes då vilket gör att inventarierna i dagens kyrka härrör från tiden efter 1611. Efter detta började sannolikt återställandet av kyrkans inventarier vilket kan förklara att 1600-talet är så välrepresenterat i kyrkans inventarier. Altaruppsatsen, tillverkad av Nils Ramsnidare, inköptes 1648 och kompletterades 1654 med dagens altartavla utförd av en okänd målare. Dopfunten av kalksten skänktes till kyrkan 1675 och hör till en grupp funtar med liknande utformning som blev vanliga på 1600-talet.

1600-talet har även bidragit med inte mindre än 14 st. tavlor. De flesta har ursprungligen hängt i kapellet men har senare flyttats och är nu även placerade i resten av kyrkan. En av dessa tavlor framställer Jacobs dröm och kompositionen är hämtad ur Piscators bibel som var mycket spridd och under lång tid användes som förlaga till religiösa framställningar i hela Europa. Sannolikt återfinns fler av motiven på kyrkans målningar bland dessa bokillustrationer.

Från 1600-talet härstammar även kyrkans fem begravningsvapen för släkten Ulvenklou samt ett alliansvapen för makarna Hindrick Ulvenklou och Fru Margareta von Grooth. De flesta bevarade begravningsvapnen i Sverige härstammar från 1600- och 1700-talen och bruket är säreget för det svensk-finska riket. Bruket med begravningsvapen kom under slutet av 1700-talet att gå tillbaka för att i början av 1800-talet så gott som helt försvinna. Alliansvapen är en ovanligare form av vapen där hustruns och mannens vapen är förenade. Denna typ förekommer sporadiskt i kyrkorna under 1700-talets senare del.

Konstnär Oscar Brantenberg, Lidingö, har utfört flera av kyrkans utsmyckningar. Strålglorian i koret målade han 1936. Även absidens bemålade fönster (1932), nummertavlorna i gustamarmor (levererade av Gusta stenförädlingsverk, Jämtland), liksom mönstret i mattan framför altaret är utförda av Brantenberg.

Förutom Brantenberg så har konstnär Arvid Källström, Påskallavik bidragit till kyrkans inventarier med 13 st. lampetter tillverkade 1932. Källström bidrog samma år även med utformningen av pelarna under läktaren.

Kyrkans inventarier hör främst från tiden före kyrkobygget och representerar genom detta tidigare stilideal och seder. Förutom 1600-talet är 1930-talet förhållandevis välrepresenterat, främst i koret.

Sammanfattning

Kyrkan ligger i en sammanhållen och rik kyrkomiljö bestående av bl.a. en stor påkostad prästgård, flera generationers skolbyggnader, den första från 1800-talet, och tiondebod från medeltiden. Sammantaget ger miljön en bild av kontinuitet och stark ekonomi.

Exteriört bevarar kyrkan en stor del av sin ursprungliga karaktär med undantag för det högre tornet och det skifferklädda taket. Genom den välbevarade exteriören står den även som representant för det tidiga nyklassicistiska kyrkobyggnaderna.

Kyrkorummet har en ursprunglig prägel som manifesteras i det rutiga kalkstensgolvet, de ursprungliga (om än avkortade) bänkkvarteren, läktarbröstet och altarringen från byggnadstiden. Detta står i samklang med de senare tillskotten i form av bl.a. läktarunderbyggnad och obelisker i koret och bildar tillsammans ett harmoniskt kyrkorum där var tid har satt sin tydliga prägel.

Denna dynamik i kyrkorummet understryks av de många tavlorna, begravningsvapnen, altaruppsatsen och orgelfasaden från den tidigare kyrkan som representerar 1600-talet i interiören och genom detta understryker kyrkorummet som traditionsbärare genom århundradena.

Källförteckning

ATA Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

at förse Riket med beständige och prydlige Byggnader en jubileumsskrift utgiven av Kungl. Byggnadsstyrelsen.

Boken om Åby, Åby hembygdsförening.

Informant Torbjörn Sjögren

Inventeringsprotokoll för Åby k, Jönköpings läns museum 2003:034.

KLM Kalmar läns museums arkiv.

Kyrkobyggnader 1760-1860 del 2 Småland och Öland. Riksantikvarieämbetet och kungl. Vitterhets- och Historieakademien, Stockholm 1993.

Lindahl Göran, Högkyrkligt lågkyrkligt frikyrkligt, Diakonistyrelsens bokförlag 1955.

Nationalencyklopedin på nätet.

Småland landskapets kyrkor Red. Ullén Maria. Universiteten i Stockholm, Umeå och Uppsala samt Riksantikvarieämbetet 2006.